

ВІДГУК

офіційного опонента

професора кафедри педагогіки, психології, початкової,
дошкільної освіти та управління закладами освіти
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ,
доктора педагогічних наук, професора **КУЧАЙ Тетяни Петрівни**
на дисертацію **БУДЕГАЙ Вікторії Андріївни** на тему:
«Формування інклюзивної культури
здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»
галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність теми наукової роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами

У сучасних умовах соціально-економічних та політичних змін, особливо в умовах воєнного стану та процесів повоєнної відбудови, нагально постає потреба у формуванні нової парадигми професійної підготовки фахівців соціальної сфери. Соціальне замовлення суспільства полягає у підготовці висококваліфікованих соціальних працівників, здатних ефективно взаємодіяти з різноманітними соціальними групами, реалізовувати принципи інклюзії, гуманізму та соціальної справедливості в професійній практиці, а також сприяти соціальній згуртованості й подоланню дискримінаційних структур.

Це зумовлює необхідність пошуку ефективних педагогічних технологій, які забезпечують формування інклюзивної культури в освітньому середовищі вищої школи, орієнтованому на безбар'єрність, активну професійну діяльність та ціннісне впровадження інклюзивних підходів. Особливе значення цьому надає нормативно-правова трансформація в Україні, спрямована на розвиток інклюзивної освіти, а також зростаюча потреба в кваліфікованих кадрах, здатних працювати з особами з обмеженими можливостями та іншими соціально вразливими групами населення.

Саме тому наукове дослідження Вікторії Бугай на тему: «Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» є не лише актуальним, але й вагомим внеском у розвиток теорії та практики професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. Воно відповідає сучасним викликам глобалізованого світу, потребам реформування освітньої системи та будування справедливого, інклюзивного суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою «Теоретико-методичні основи навчально-виховної роботи у природоохоронних та аграрних вищих навчальних закладах» (номер державної реєстрації 0115U003561) та кафедри

соціальної роботи та реабілітації «Професійна підготовка соціальних працівників до роботи з інформування населення, постраждалого від надзвичайних ситуацій» (номер державної реєстрації 0118U003804).

Найбільш суттєві наукові результати, що містяться в дисертації

Дисертанткою на основі аналізу законодавчої бази, наукової філософської, методологічної, психолого-педагогічної та культурологічної літератури з'ясовано ступінь розробленості проблеми, сутність ключових понять та теоретичні основи дослідження; обґрунтовано специфіку інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників, визначено критерії, показники і охарактеризовані рівні її сформованості у здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»; здійснено моніторинг стану сформованості інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників; розроблено й апробовано модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та експериментально перевірено ефективність її впровадження.

Нові факти, одержані здобувачкою

Безперечною є наукова новизна дослідження, в якому:

– *вперше* розроблено модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», що складається з методологічно-цільового (соціальний запит на висококваліфікованих фахівців із соціальної роботи, які мають сформовану інклюзивну культуру та здатність активно інтегрувати її в професійну діяльність; мета, завдання, методологічні підходи та принципи її формування, а також структура інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників (мотиваційний, пізнавальний, практичний компоненти); змістово-процесуального (етапи, педагогічні умови (стимулювання стійкого інтересу, позитивної мотивації і ціннісних уявлень про інклюзивну культуру майбутніх соціальних працівників в освітньому середовищі ЗВО; оволодіння студентами теоретичними знаннями з інклюзивної культури шляхом оновлення змісту фахових дисциплін із застосуванням інноваційних форм та методів навчання; набуття досвіду реалізації інклюзивно-культурних практик соціальної роботи засобами поєднання аудиторної та позааудиторної діяльності), зміст навчальних дисциплін, виховної та наукової робіт, технології, форми, методи, засоби; результативно-оцінювальний (діагностичний інструментарій, критерії (мотиваційно-ціннісний, інформаційно-пізнавальний, операційно-діяльнісний), показники, рівні сформованості інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»);

– *уточнено* зміст понять «інклюзивна культура», «інклюзивна культура соціального працівника», «інклюзивна культура здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»», «інклюзивно-культурні практики»; сутність і специфіку інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників;

– *удосконалено* форми, методи і засоби реалізації освітнього процесу в закладах вищої освіти, спрямованих на формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота».

Вагомим доробком здобувачки як у теоретичному, так і практичному плані вважаємо детально описану й графічно представлену модель педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», що включає методологічно-цільовий, змістово-процесуальний та результативно-оцінювальний блоки. Запропонована модель характеризується цілісністю, динамічністю, гнучкістю, поліфункціональністю, багатокomпонентністю та максимально повно відображає процес формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» і може бути успішно інтегрована в освітній процес.

Особистий внесок здобувачки

Особистий внесок дисертантки полягає у розробленні та практичному використанні в освітньому процесі закладів вищої освіти моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»; впровадженні в освітній процес Національного університету біоресурсів і природокористування України дисципліни «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності»; розробленні методичних рекомендації до виконання практичних занять та самостійної роботи з освітнього компонента «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності» для підготовки фахівців за ОПП «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» денної та заочної форм навчання.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації

Наукові положення, висновки та пропозиції, подані у дисертаційному дослідженні, є достатньо обґрунтованими та логічно узгодженими із метою та завданнями дослідження. Вони базуються на системному аналізі наукових джерел з педагогіки, психології, соціальної роботи, а також на вивченні відповідних нормативно-правових документів (Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» (2004, зі змінами), «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про соціальні послуги» (2019), «Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» (2021), «Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року» (2024), Державний стандарт вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» та ін.). Це підтверджується коректним використанням комплексу науково-теоретичних, емпіричних, математико-статистичних, графічних методів дослідження, адекватних поставленим меті та завданням. Авторка застосувала як кількісні

(анкетування, тестування), так і якісні методи (спостереження, аналіз документів, контент-аналіз) для отримання достовірних результатів.

Емпіричне дослідження охопило значну вибірку студентів закладів вищої освіти, що забезпечує репрезентативність отриманих даних. Крім того, дослідницею було проведено формувальний експеримент, який дав можливість перевірити ефективність запропонованої моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів. Результати експериментального дослідження проаналізовано з урахуванням трьох ключових критеріїв – мотиваційно-ціннісного, інформаційно-пізнавального та операційно-діяльнісного, що забезпечує глибину й об'єктивність аналізу.

Висновки, сформульовані на основі отриманих даних, логічно випливають з результатів дослідження та чітко відповідають поставленим завданням. Наведені до кожного розділу висновки підтверджують новизну отриманих результатів.

Окремої уваги заслуговує практична спрямованість дослідження, що підтверджується розробкою методичних рекомендацій до виконання практичних занять та самостійної роботи з освітнього компонента «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності» для підготовки фахівців за освітньо-професійною програмою «Соціальна робота» (спеціальність 231 «Соціальна робота») денної та заочної форм навчання. Зазначені рекомендації є результатом впровадження теоретичних і емпіричних напрацювань авторки та мають прикладне значення для удосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Значення для науки і практики одержаних авторкою результатів

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні та практичному використанні в освітньому процесі закладів вищої освіти моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота»; впровадженні в освітній процес НУБіП України дисципліни «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності»; розробленні методичних рекомендацій до виконання практичних занять та самостійної роботи з освітнього компонента «Основи соціальної інклюзії та безбар'єрності» для підготовки фахівців за ОПП «Соціальна робота» спеціальності 231 «Соціальна робота» денної та заочної форм навчання.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Національного університету біоресурсів і природокористування України (акт про впровадження від 30.01.2025 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 184/01 від 30.01.2025 р.), Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (довідка № 288 від 30.01.2025 р.), Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (довідка № 22/04 від 31.01.2025 р.).

Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Результати дослідження можуть бути використані в освітньому процесі здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота», для вдосконалення навчальних програм, підготовки лекцій, написання посібників, підручників та методичних рекомендацій, організації виховних та громадських заходів, а також із метою підвищення кваліфікації соціальних працівників у системі післядипломної освіти та самоосвіти.

Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Дисертація має традиційну структуру, що включає анотацію, вступ, три розділи з відповідними списками використаних джерел, висновки та додатки. У вступі авторка обґрунтовує актуальність обраної теми дослідження, чітко визначає об'єкт і предмет дослідження, формулює мету й завдання, а також окреслює методологічний апарат, необхідний для їх розв'язання.

Структурні компоненти трьох розділів логічно вибудовані та послідовно демонструють траєкторію наукового пошуку від встановлення теоретико-методологічних засад через розроблення авторської моделі педагогічної системи до експериментальної верифікації її ефективності. Розділи органічно взаємопов'язані та цілеспрямовано орієнтовані на вирішення завдань, визначених у вступі, що підтверджується структурованими та аргументованими висновками до кожного з них.

Додатки репрезентують достатню доказову базу щодо практичного впровадження розробленої моделі педагогічної системи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» та демонструють її практичну значущість.

У **вступі** аспіранткою комплексно представлено науковий апарат дослідження: обґрунтовано актуальність обраної теми, чітко сформульовано мету та систему завдань дослідження, визначено методологічний інструментарій наукового пошуку. Належним чином розкрито наукову новизну отриманих результатів та їх теоретико-практичне значення для педагогічної науки і практики. Детально висвітлено процес апробації результатів дослідження та представлено повний перелік публікацій за темою дисертації. Коректно зазначено структурні компоненти роботи та її загальний обсяг.

Перший розділ «Теоретичні основи формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» засвідчує глибоку теоретико-методологічну підготовку здобувачки. Авторкою здійснено системний науковий аналіз концептуальних засад досліджуваної проблеми, критично осмислено сучасний стан розробленості питання в українській та зарубіжній педагогічній науці. Особливу наукову цінність становить авторська дефініція інклюзивної культури як інтегративного особистісного утворення, що репрезентує систему гуманістичних цінностей, фахових знань і практичних компетентностей, детермінуючих ефективну професійну взаємодію з різними категоріями

клієнтів. Структурно-компонентний аналіз феномену та обґрунтування принципів його формування у майбутніх фахівців соціальної сфери відзначаються концептуальною цілісністю та методологічною обґрунтованістю.

Другий розділ «Моніторинг процесу формування інклюзивної культури майбутніх соціальних працівників» демонструє високий рівень володіння здобувачкою методологією емпіричного дослідження. Констатувальний експеримент проведено на репрезентативній вибірці респондентів із залученням валідного психодіагностичного інструментарію та сучасних методів математико-статистичної обробки даних. Здобувачкою розроблено критеріально-показникову систему оцінювання досліджуваного феномену, що включає мотиваційний, когнітивний та практичний компоненти. Результати діагностики презентовано у логічно структурованому вигляді із застосуванням адекватних засобів візуалізації даних, що забезпечує їх об'єктивне сприйняття та інтерпретацію.

Третій розділ «Оптимізація процесу формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» засвідчує творчий підхід авторки до розв'язання досліджуваної проблеми. Розроблена педагогічна модель відзначається системністю, логічною послідовністю структурних компонентів та інноваційністю методико-технологічного забезпечення. Експериментально верифіковані педагогічні умови формування інклюзивної культури характеризуються практичною доцільністю та науковою обґрунтованістю. Формувальний експеримент реалізовано через комплекс інтерактивних методів (тренінги, воркшопи, соціальні акції, професійні квести), що засвідчує прагнення авторки до інтеграції традиційних і новітніх педагогічних технологій. Статистично значущі позитивні зміни показників сформованості інклюзивної культури в експериментальних групах підтверджують ефективність запропонованої методики та її готовність до широкого впровадження в освітню практику.

Висновки до дисертації є досить інформативними, розкривають зміст теми та висвітлюють послідовне виконання завдань дослідження.

Дотримання принципів академічної доброчесності

Дисертація є результатом самостійного дослідження, в якому авторка коректно використовує посилання на опрацьовані джерела, дотримуючись принципів академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи теоретичні й практичні здобутки дисертантки, вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі моменти дискусійного характеру:

1. У першому розділі здобувачкою подано ґрунтовний аналіз концепту «інклюзивна культура», проте, на нашу думку, робота тільки б виграла, якби авторка більш детально розкрила інтегративні зв'язки між інклюзивною культурою та іншими складовими

професійної компетентності соціальних працівників, зокрема етичними та правовими компетентностями, які є системоутворюючими для їхньої фахової діяльності.

2. У другому розділі результати емпіричного дослідження презентовано методологічно коректно та статистично обґрунтовано, однак окремі засоби візуалізації даних (наприклад, рис. 2.3, с. 150) потребують графічного вдосконалення для оптимізації сприйняття та інтерпретації представлених результатів.

3. На наш погляд, було б цікаво у науковому плані більш детально проаналізувати особливості адаптації запропонованих педагогічних умов до специфіки різних типів закладів вищої освіти (технічного, гуманітарного, економічного профілів), що могло б підвищити універсальність та практичну значущість розробленої моделі.

4. Дослідження зосереджено на загальних закономірностях формування інклюзивної культури, проте бракує диференційованого аналізу специфіки її розвитку залежно від профільних напрямів підготовки у межах спеціальності «Соціальна робота» (робота з дітьми, особами з інвалідністю, мігрантами тощо), що могло б збагатити науково-практичний потенціал дослідження.

5. Додатки містять значний обсяг емпіричного матеріалу, однак окремі з них (зокрема, додаток Ф.3) потребують структурно-змістової деталізації для більш чіткого відображення методики діагностики та оцінки рівня сформованості інклюзивної культури.

Зазначені вище зауваження та запитання не знижують теоретичного й практичного значення дисертації, її наукової новизни, а лише слугують для подальшого наукового розвитку окресленої проблематики.

Повнота висвітлення результатів в опублікованих працях

Основні положення дисертації викладено в 16 наукових публікаціях, з яких стаття у науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, 6 статей у наукових виданнях, включених до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України, 8 тез наукових доповідей, методичні рекомендації.

Висновок

Вивчивши роботу, ознайомившись з працями Будегай Вікторії Андріївни, яка здобуває науковий ступінь доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка», та враховуючи актуальність теми, наукову новизну отриманих результатів, практичне значення зазначаємо, що дисертація на тему: «Формування інклюзивної культури здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціальна робота» є завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне й прикладне значення для розвитку педагогічної науки, заслуговує позитивної оцінки, відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 р.

«Про затвердження вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 р., а її авторка Будегай Вікторія Андріївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Офіційний опонент професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, доктор педагогічних наук, професор Тетяна КУЧАЙ